

З.А. Ыдырыс^{1*}, Д.С. Шарипова², Ж.А. Аксакалова³

¹Т. Қ. Жургенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

^{2,3}М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

¹zukhraydyrys@gmail.com, ²dilyarazam@mail.ru, ³nurbिनur_86@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0000-0002-8432-7339, ³0009-0001-9150-3417

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ӨНЕРІНДЕГІ РОМАНТИЗМ
ФЕНОМЕНИ: МҮСІН ЖӘНЕ КЕСКІНДЕМЕ**

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақала Қазақстанның мүсін және кескіндеме өнеріндегі романтизм бағытындағы көркем шығармаларын жан-жақты зерттеуге арналған. Мақалада батыс еуропалық романтизмнің еліміздегі көркемдік тәжірибеге әсері мен оның ұлттық өнердің дамуына тигізген ықпалы айқындалды. Зерттеу барысында романтизмнің Қазақстандағы көрінісі, оның мәдени құндылықтарды сақтаудағы рөлі және елдің ұлттық бірегейлігін қалыптастыру кезеңінде көрініс тапқан, көркем шығармалардағы маңызды тақырыптар мен стильдер қарастырылды. Қазақ суретшілері мен мүсіншілерінің халық қаһармандары мен тарихи тұлғалардың портреттері, ұлттық табиғат көрінісі, күнделікті тұрмыс пен мәдениет бейнелерін қамтыған шығармалары өнертанушылық тұрғыдан талданды. Зерттеу негізінде романтизм сарынында орындалған туындыларда ұлттық аспаптардың, костюмдер мен әшекейлердің бейнелері, сондай-ақ ұлттық ою-өрнектер мен ұлттық нақыштағы элементтердің жиі қолданылғандығы анықталды. Авторлар мақалада Т.Досмағамбетов, М.Әйнеков, Ө.Шанов, Ж.Қайрамбаев, Қ.Әжібеков, Ә.Баяндин және Ж.Кәкенұлы сынды белгілі тұлғалардың шығармашылығын қарастыра отырып, қазіргі таңдағы бейнеле өнеріндегі негізгі өзекті мәселелер мен тақырыптарды талқылады. Бұл зерттеу Қазақстан өнерінің дамуын және оның әлемдік контексте маңызды орнын айқындай отырып, ұлттық мәдениеттің тарихи тамырларымен байланысын, сондай-ақ қазіргі заманғы өнердегі эстетикалық үрдістер мен шығармашылық бағыттардың өзара қарым-қатынасын көрсетуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның мәдени мұрасының байлығын әрі оның әлемдік өнердегі орнын дәлелдей отырып, ұлттық романтизмнің өзекті рөлін айқындайды.

Алғыс: Мақала BR20281009 «Қазіргі әдебиеттану мен өнертанудың өзекті мәселелері» атты іргелі ғылыми зерттеу жобасы аясында дайындалды.

Кілт сөздер: романтизм, кескіндеме, мүсін, мәдени мұра, ұлттық құндылық, ұлттық бірегейлік.

З.А. Ыдырыс^{1*}, Д.С. Шарипова², Ж.А. Аксакалова³

¹Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова, Алматы, Казахстан

^{2,3}Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹zukhraydyrys@gmail.com, ²dilyarazam@mail.ru, ³nurbिनur_86@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0000-0002-8432-7339, ³0009-0001-9150-3417

**Феномен романтизма в современном искусстве Казахстана:
скульптура и живопись**

Аннотация. Данная научная статья посвящена всестороннему исследованию произведений искусства в направлении романтизма в казахстанской скульптуре и живописи. В статье рассматривается влияние западноевропейского романтизма на художественную практику Казахстана и его воздействие на развитие национального искусства. В ходе исследования анализируются проявления романтизма

в Казахстане, его роль в сохранении культурных ценностей и в формировании национальной идентичности, а также ключевые темы и мотивы, отраженные в художественных произведениях этого периода. Анализируются произведения казахстанских художников и скульпторов, включающие портреты народных героев и исторических личностей, изображения национальной природы, повседневной жизни и культуры. Исследование выявляет, что в произведениях, выполненных в стиле романтизма, часто используются изображения национальных музыкальных инструментов, костюмов и украшений, а также элементы национальных орнаментов и декоративного искусства. Авторы статьи, рассматривая творчество таких известных личностей, как Т. Досмагамбетов, М. Айнеков, У. Шанов, Ж. Кайрамбаев, К. Ажибеков, А. Баяндин и Ж. Какенулы обсуждают основные актуальные проблемы и темы в современном изобразительном искусстве. Это исследование позволяет рассмотреть развитие искусства Казахстана и его важное место в мировом контексте, а также установить связь между историческими корнями национальной культуры и современными эстетическими тенденциями и творческими направлениями. Результаты исследования подчеркивают богатство культурного наследия Казахстана и его место в мировой художественной практике, а также подтверждают актуальную роль национального романтизма.

Благодарности: Статья подготовлена в рамках фундаментального научного исследования (BR20281009) «Актуальные проблемы современного литуроведения и искусствоведения».

Ключевые слова: романтизм, живопись, скульптура, культурное наследие, национальная ценность, национальная идентичность.

Z.A. Ydyris^{1*}, D.S. Sharipova², Zh.A. Aksakalova³

¹*Kazakh National Academy of Arts named after T.K. Zhurgenov, Almaty, Kazakhstan*

^{2,3}*M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹*zukhraydyrys@gmail.com*, ²*dilyarazam@mail.ru*, ³*nurbinur_86@mail.ru*

ORCID: ¹*0000-0001-73740366*, ²*0000-0002-8432-7339*, ³*0009-0001-9150-3417*

The phenomenon of romanticism in contemporary art of Kazakhstan: sculpture and painting

Abstract. This scientific article is dedicated to a comprehensive study of works of art in the direction of romanticism in Kazakhstani sculpture and painting. The article examines the influence of Western European romanticism on the artistic practice of Kazakhstan and its impact on the development of national art. The study analyzes the manifestations of romanticism in Kazakhstan, its role in preserving cultural values, and in shaping national identity, as well as key themes and styles reflected in the artistic works of this period. The works of Kazakhstani artists and sculptors, including portraits of national heroes and historical figures, depictions of national nature, everyday life, and culture, are critically analyzed. The research reveals that works created in the romantic style often feature images of national musical instruments, costumes, and jewelry, as well as elements of national ornaments and decorative art. The authors of the article, considering the works of such prominent figures as T. Dosmagambetov, M. Ainekov, O. Shanov, Zh. Kairambaev, K. Azhibekov, A. Bayanid and Zh. Kakenuly, discuss key contemporary issues and themes in visual arts. This research allows for an examination of the development of Kazakhstani art and its significant place in the global context, as well as the relationship between the historical roots of national culture and contemporary aesthetic trends and creative directions. The findings of the study highlight the richness of Kazakhstan's cultural heritage and its place in global art practice, while also affirming the relevant role of national romanticism.

Acknowledgements: The article was prepared within the framework of the basic scientific research project BR20281009 «Actual problems of modern literature and art studies».

Keywords: romanticism, painting, sculpture, cultural heritage, national value, national identity.

1. Кіріспе

Қазақстанның қазіргі өнеріндегі романтизм феномені – ұлттық өнердің дамуы мен мәдени ерекшеліктерін көрсететін маңызды кезеңдердің бірі болып табылады. Романтизм өз кезінде тек өнердің стилі ғана емес, ол қоғамдық және философиялық ойлаудың жаңа бағыттарына да ықпал етті. Осы стильдің негізгі ерекшелігі – адамның эмоциялары, қиялы мен жеке тұлғалық еркіндігін жоғары бағалау, дәстүрлі ережелер мен шектеулерді жоққа шығару. Бұл кезеңде өнер өкілдері табиғат пен адамның ішкі әлемін бейнелеуде өз сезімдері мен интуициясына сеніп, сонымен қатар жаңа көркемдік құралдар мен әдістерді іздеуге ұмтылды. Кескіндеме мен мүсін өнерінде романтизм тақырыптарының таңдалуы, бейнелердің терең символикалық мәні мен аллегориялық элементтерді қолдану суретшілердің өз шығармашылығында жаңа белестерге жетуіне жол ашты.

Қазақстанда романтизм бағытындағы көркем шығармалар әсіресе ұлттық бірегейлікті қалыптастыру, тарихи өткенді дәріптеу, халық қаһармандары мен табиғаттың сұлулығын шынайы көрсетуде айқын байқалады. Қазақ суретшілері мен мүсіншілері романтизмнің негізгі принциптерін өз шығармашылығына енгізіп, халықтың мәдени мұрасын, тарихын және табиғатын кенеп бетіне түсірді. Ұлттық нақышта бейнелеген картиналардан музыкалық аспаптардың, ұлттық киімдер мен әшекейлердің, сондай-ақ қазақ даласының табиғи көріністерінің бейнелері ұлттық мәдениеттің қайта өркендеуіне үлкен үлес қосқанын көруге болады.

Осылайша, ғылыми мақалада Қазақстан өнеріндегі романтизмнің ерекшеліктері мен оның батыс еуропалық романтизммен байланысы зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – осы көркемдік бағыттың қазақ өнеріндегі көрінісін, оның мәдени мұра мен ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлін анықтау. Қазақстанның қазіргі өнеріндегі романтизм феномені тек эстетикалық құбылыс қана емес, сонымен қатар қоғамның мәдени және тарихи санасын қайта жаңғыртуға бағытталған маңызды процесс болып табылады.

2. Зерттеу әдістер мен материалдары

2.1 Зерттеу әдістері

Суретшілер мен мүсіншілер шығармаларын зерттеу барысында жалпы теориялық әдістер: типологиялық, стилистикалық, салыстырмалы, иконологиялық әдістері қолданылды. Яғни, ғылыми мақалада белгілі кескіндемешілер мен мүсіншілер шығармашылығы жан-жақты талданып, негізгі қолтаңба ерекшеліктері, бейнелеу техникалары мен стильдері, көркемдік шешімдері мен идеялық мән-мағыналары айқындалды.

Мақалада біз стиль ұғымынан бастап, ХХІ ғасырдағы шығармаларда орын алған романтизм ұғымын тереңінен ашуға тырысқан, қазіргі заманғы өнертанушылардың ізденістеріне назар аударамыз. Мысалы, С.М. Грачёва қазіргі реализм мәселесі туралы интеллектуалдық талқылауларда, бұл стильдің қарастырылатын мәселелері бар екенін сенімді түрде дәлелдейді және «осы кең ұғымның аясында өнердегі бағыттар мен әдістердің ондаған түрлері камтылып, оның интерпретацияларының көптігі

мүмкін» деп жазады (Грачева, 2020: 535). Сондай-ақ зерттеу барысында романтизм дәстүрлеріне негізделген символизмге, стильге қатысты жасалған ғылыми ережелер кешені маңызды болды. Осы ережелерді жасаған О. Давыдова «көркемдік құбылысты – камералық шығарманы немесе дәуірлік құбылысты талдауға кәсіби көзқарас өнертанушыны өнер тарихының дамуындағы белгілі бір кезеңнің маңызды белгілерін неғұрлым органикалық түрде ашатын жаңа тілдік құралдарды іздеу қажеттілігіне сөзсіз қояды» – деп атап өтті (Давыдова, 2020: 743). Сондықтан мақалада біз өнер туындыларын зерттеудің ерекше контекстік-ассоциативті әдісін қолданамыз, онда отандық өнердегі бір немесе басқа құбылыс «басқа дәуірлік және дүниетанымдық бағыттармен полифониялық көп өлшемді өзара әрекеттесу тұрғысынан» зерттеледі (Давыдова, 2020: 744).

2.2 Материалдарға сипаттама

Көркем туындылардағы романтикалық кейіпкер жоғары мұраттар мен құндылықтарға ұмтылып, табиғатпен үйлесімділікке, шығармашылыққа, және медитацияға терең бойлайды, осылайша өз заманының шектеулерінен, әсіресе техникалық прогреске байланысты қауіптерден алыстайды. Ол табиғат әлемімен тікелей байланыс орнатып, ғылыми жаңалықтарға күмәнмен қарап, оларды адам рухына және руханиятқа қауіп ретінде қабылдайды. Бұл оның өткен дәуірлердің құндылықтары мен дәстүрлеріне деген құрметін және қазіргі әлемде жоғалып бара жатқан асыл мұраларды қайта жаңғыртуға ұмтылысын көрсетеді. Бұл сипаттамалар мүсін мен кескіндеме шығармаларында аллегория арқылы көрініс табады. М. В. Омеляненконың «бейнелеу өнерінің мазмұнымен жұмыс істеудің романтикалық тәсілі» (М. В. Омеляненко, 2016:135) туралы тұжырымдамасы, атап айтқанда, романтикалық өнердің аллегориялық элементтерін енгізу арқылы авторлар терең философиялық ойларын білдіреді. Романтикалық стильдегі әрбір туынды – бұл тек сыртқы бейнелердің емес, ішкі дүниенің де көрінісі. Тарихи оқиғалар, тұлғалар, табиғат көріністері мен әлеуметтік жағдайлар арқылы суретші өз ішкі сезімдері мен көзқарастарын жеткізе отырып, көрерменге тек қана визуалды емес, рухани және философиялық тәжірибе ұсынады. Бұл жағдайда романтикалық кейіпкердің мәні мен философиясы суретшінің шығармашылығында толыққанды көрініс табады, әрі оның ішкі әлемін, идеялары мен құндылықтарын көрермендерге жеткізудің негізгі құралы болады.

Бұл кезеңдегі суретшілер шынайы өнер ұлылық пен тереңдікке енуі керек, ол сезініп, қорқытуы керек, қорқыныш пен қуаныш тудыруы керек деп үйретті. Романтиктер жанның құпиялары мен беймәлім нәрселерге еруге тырысты, олар болмыстың және жұмбақтың жоғары салаларын білуге ұмтылыс жасады. Олардың керемет тәжірибесі өнер мен әдебиет саласында ғана емес, саясатта да көрініс берді. Романтиктер революциялар мен өзгерістерде үлкен және трансформациялық құбылысты, бостандық идеясын және адам құқықтары үшін күресті көрді. Олар революция қоғамның өзгеруіне және жоғары идеалға қол жеткізуге әкелуі мүмкін деп сенді.

Романтикалық эстетикада пейзаж жанры да маңызды рөл атқарады, өйткені табиғатқа жүгіну романтизмнің негізгі белгілерінің бірі болып табылады. Сол кездегі философтар табиғат пен өнерге қызығушылық танытып, оларды өзін-өзі дамытуға қабілетті және өзінің орындылығына ие органикалық біртұтас бірлік ретінде қарастырды. Романтиктер Канттың өнердің орынды, бірақ түпкі мақсаты жоқ деген пікірімен келіскен. Алайда, романтиктердің табиғат пен өнерді түсінуі әлдеқайда тереңірек. Әлемдік романтизм кескіндемесіндегі пейзаж табиғатқа ерекше көзқарасымен басқа көркемдік бағыттардан ерекшеленеді. Романтизмде табиғат тек сыртқы орта ретінде ғана емес, сонымен бірге өзінің жаны мен эмоционалды күші бар субъект ретінде қарастырылады. Шеллинг философиясы табиғатты Құдайдың көрінісі болып табылатын абсолютті ғаламның бөлігі ретінде бейнелейді. Таланты бар суретші өнер арқылы шексіздікті, абсолюттің толық түсіну мүмкін емес бөлігін енгізе алады. Осылайша, романтиктер үшін табиғат пен өнер бір-бірімен байланысты және ғаламның тұтастығын білдіреді, ал суретшілер өз шығармаларына белгілі бір шексіздікті енгізе алады (Шеллинг Ф. В., 1966).

Ф. Шлегель үшін табиғат пен бүкіл универсум – бұл ғаламның негізін құрайтын шексіз поэзия идеясы. Ал суретшінің шығармашылығы болса сондай «жоғары поэтикалық сұлулықты» кенеп бетіне түсіруші (Шлегель Ф., 1983:33)

Философ Вакенродердің пікірінше, табиғат – Құдай сөйлейтін тіл, ал өнер - табиғат тіліне ұқсас тіл, ол арқылы Жаратушы көрерменге «адам рухының қазыналарын» ашуға мүмкіндік береді екен (Вакенродер В.Г., 1977:68). Романтикалық суретшілер өздерінің жан дүниесінің объективті арқылы кенепте өздерінің сезімдік тәжірибелерін бейнелейді. Олардың табиғат бейнесі әр түрлі формада, материалдарда, масштабта, техникада, композицияда, түстік үйлесімде көрініс тапты. Өйткені романтизмде дайын шығармашылық формула немесе канон жоқ және бола алмайды. Британдық суретші Уильям Тернердің шығармаларында пейзаж өте поэтикалық түрде көрінеді – ол көрерменге біздің әлемнің көрінісін ашып, шындықты дәл көрсетуге тырыспайды, ол экспрессивті құралдар арқылы өз өмірін өткізіп қана қоймай, кескіндеме ішінде қозғалады. Англия мен Германиядан кейін романтизм Франция бейнелеу өнерінде көрініс тауып, кескіндемеде Теодор Жерико мен Эжен Делакруаның шығармашылығы арқылы дамиды.

3. Талқылау

Ал қазақ бейнелеу өнеріндегі романтизм мәселесі арнайы зерттеу объектісі ретінде әлі де болса кеңінен зерттелмеген. Себебі тәуелсіздік аламыз дегенше романтизм соцреализмнің көлеңкесінде ғана көрініс беріп отырды. Бұл әдебиетте де солай болды. «Ұлт-азаттық қозғалыс, ұлттық сананың ояну дәуірінде романтизмнің өркен жаятыны белгілі. XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінде романтикалық тенденциялардың күшейе түсуіне қоғамдық сананың өсуі, жеке тұлғаның қоғамдағы орны мен маңызының арта түсуі, сонымен қатар жаңа көркемдік формалар бағытындағы ізденістер де ықпал етті» (Жанұзақова Қ.Т., 2018:10). Иә, романтизм XX ғасырдың басында қазақ әдебиетінің дамуына қатты әсер етті. Осы уақытта

Қазақстанда ұлттық сананың оянуы және қоғамдық сананың нығаюы орын алды. Адамдар өздерінің ұлттық ерекшеліктерін түсініп, бостандық пен тәуелсіздікке ұмтылды. Қазақ әдебиетіндегі романтизм даралық пен тұлғаның маңыздылығына, сондай-ақ жаңа көркемдік формаларды іздеуге баса назар аудара отырып, осы өзгерістерді әдеби шығармаларда көрсетті. Осылайша, романтизм ұлттық мұраларды танытуда, өнер арқылы еркіндікті ұлықтауда қазақ әдебиетінің дамуындағы күшті қозғаушы күшке айналды.

Қазақ бейнелеу өнеріндегі романтизм бағытының алғашқы белгілерін Ә.Қастеев, Ә.Ысмаилов, Н.Нұрмұхамедов, Қ.Тельжанов, Ж.Шарденов, М.Кенбаев, С.Мамбеев және К.Шаяхметовтың тарихи-батальдық және пейзаждық туындыларынан көре аламыз. Қазақ кескіндемесінің негізін қалаушылардың бірі – Ә.Ысмаиловтың шығармашылығындағы романтизм және өткен ғасырдың ортасындағы шеберлердің пейзажындағы ұлттық романтизм туралы қызықты бақылауларды О.В.Батурина мен Д.С.Шарипова (Батурина, 2009; Шарипова, 2012) өз зерттеулерінде атап өтті. Өнертанушы ғалымдар неміс-американдық өнертанушы Э. Панофскийдің әртүрлі тарихи кезеңдердегі Ренессанс құбылысын қалпына келтіру идеясына сүйене отырып (Панофский, 2006), алғаш рет XX-XXI ғасырлар тоғысындағы Қазақстан бейнелеу өнері мен сәулетінде романтикалық парадигманың болғандығын анықтады. Заманауи романтикалық стиль тенденциясын түсіну үшін суретшілердің әлемді қабылдау ерекшеліктерін сипаттау, олардың идеалистік ойлауын, туындылардың ішкі мағынасын ашу маңызды болды.

Ал ұлттық мектеп өкілдері әлеуметтік реализмнің қатаң канондарынан бас тартып, жаңа формалармен және жанрлармен тәжірибе жасай отырып жаңа романтизмге қарай аяқ басты. Мысалы, С.Айтбаев туған жеріне және табиғатқа деген сүйіспеншілігін ашық түстер мен формаларды бұзу арқылы көрсетсе, А.Сыдыханов өзі елінің ұлылығы мен сұлулығын символдар мен таңбалық белгілер арқылы көрсетуге көшті. Ал Т.Тоғысбаев болса кенеп бетінде түстермен ойнау арқылы өзінің ерекше қолтаңбасын қалыптастырды. Бұл суретшілер қазақ кескіндемесінде жаңа стильдер мен әдістерді қалыптастырып қоймай, өз елінің ұлттық бірегейлігі мен мәдени мұрасын жеткізуге тырысты. Олар көшпелі қазақтардың мәдениетін тереңінен зерттеп, дәстүрлі қазақ өнерінің элементтерін өз жұмыстарында қайта жандандырды. Осылайша, 1960 жылдардың екінші жартысы – 1970 жылдардың басы қазақ кескіндемесінің дамуындағы маңызды кезеңдерінің біріне айналды. Бұл кезеңдегі суретшілер реализмнен бас тартып, өзекті және мағыналы болып қалатын жаңа, заманауи ұлттық стильді қалыптастыруды мақсат етті.

Осыдан кейін қазақ өнеріндегі өзгерістер кеңес кезеңінде басылған және бұрмаланған ұлттық бірегейлікті қалпына келтіруге және бекітуге байланысты кең контекстке ие болды. Қазақ суретшілері өздерінің ұлты мен мәдениетіне деген құрметтерін өнер арқылы білдіруге ұмтылып, кенеп бетінде қазақтың тұрмыстық өмірін, салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптары мен табиғат сұлулығын көрсетті. Бұл өз кезегінде ұлттың мәдени мұрасын қалпына келтіру және сақтау бір тәсілі болды.

Осы тұрғыда суретшілер өздерінің ерекше көркемдік көріністерін жасау үшін ұлттық мотивтер мен символизмдерді қолдана отырып, жаңа формалар мен стильдер жасады. Кеңес Одағының әртүрлі аймақтарындағы өнердегі өзгерістер тоталитаризмнің әсерінен кейін қоғамды қалпына келтіруге бағытталды, бірақ әр аймақта бұл процестер өз ерекшеліктеріне ие болды. Мәскеуде сталинизмнен кейін тұлғаны қалпына келтіру маңызды болса, Қазақстанда ұлттық сана мен мәдени бірегейлік мәселесі алдыңғы қатарда тұрды. Қазақ суретшілері үшін өнерде ұлттық ерекшелікті қалыптастыру, Шаймардан Сариевтің сөздерімен айтқанда, «қазақша жазу» стилін дамыту, өткен биліктің насихаттарына қарсы тұрып, халықтың өзін-өзі тануы мен өзіндік анықтамасын қалыптастыру маңызды болды.

Ұлттық мектеп өкілдерінің шығармашылық идеологиясының ерекшелігі – әмбебаптық, бейбітшілік және рухани бостандық идеялары болды. Суретшілер адамзат өмірінің барлық аспектілерін бейнелейтін жалпыланған, әмбебап бейнеге ұмтылды, ал бұл өз кезегінде ерекше стильді қалыптастыруға ықпал етті. Суретшілер шығармаларда жиі қолданатын негізгі мотивтер Қазақстанның тарихы мен мәдениетімен байланысты болды, бірақ олар басқа ұлттық мәдениеттердің элементтерін қосу арқылы өзгертілді және әмбебаптандырылды. Осылайша, қазақ суретшілерінің жаңа буыны өз жолын тауып, ұлттық көркем мәдениеттің дамуына елеулі үлес қосты. Олардың жұмыстары Қазақстан өнерінде болып жатқан оқиғалардың көрінісі ғана емес, сонымен қатар қазіргі әлемдік өнердегі жаһандық үрдістердің көрінісі болып отыр.

1980-2000 жылдар аралығындағы қазақ бейнелеу өнерін жалпы қызықты және прогрессивті даму кезеңі деп бағалауға болады. Романтизм осы екі онжылдықта Қазақстан кескіндемесінде маңызды және ықпалды стиль болып қалыптасты. Алайда уақыт өте келе ол жаңа формалар мен интерпретацияларға ие болды. Суретшілер идеялар мен эмоцияларды зерттеуді жалғастырды, бірақ ұлттық бірегейлікке, мәдениетке және тарихқа қатысты заманауи тақырыптар мен мәселелерге кеңінен назар аударды. Олар әлеуметтік, саяси және экологиялық мәселелерге деген көзқарастарын білдіру үшін түрлі көркемдік құралдарды қолданды. Суретшілердің кейбіреулері романтизм дәстүрлерін дамытуда түстер мен пішіндерді қолданса, ал енді бірі символизм мен метафораға жүгінді.

Бұл кезеңдегі ұлттық романтизмнің негізгі тақырыбы – қазақ халқының мәдени мұрасын, оның тарихы мен дәстүрлерін сақтау. Осы кезеңдегі суретшілердің еңбектерінде халық қаһармандары мен тарихи тұлғалардың портреттерін, қазақ даласы мен тау жоталары бейнеленген пейзаждарды, сондай-ақ ұлттық аспаптардың, костюмдер мен әшекейлердің бейнелерін көруге болады. Суретшілер өз жұмыстарында ұлттық мотивтер мен ою-өрнектерді де қолдана отырып, ұлттық дәстүрдің қайта жандануына себепші болды. Суретшілер романтизм бағытының негізгі ерекшеліктерін зерттей отырып, кенеп бетінде жеке тұлғаға және оның ішкі әлеміне назар аударды. Романтикалық өнердің негізгі аспектілерінің бірі драмалық сюжеттер жасау болғандықтан, суретшілер өз туындылары арқылы эмоциялар мен тәжірибелердің қарқындылығын жеткізуге тырысты.

2000 жылдарда басталған мемлекеттік тапсырыстар негізінде жарық көрген суретшілер туындыларынан романтикалық стильде жаңаша үдерістің айрықша орын алғанын байқаймыз. Қазақ өнеріндегі алуан түрлі көзқарастардың, бағыттардың, көркемдік жүйелердің өзара үзенті қағыстыруы, батыс өнерімен өзара байланыста дамуы бейнелеу өнерін жаңа сапаға көшіріп, жаңа деңгейге көтерілуіне себепші болды. Әлбетте, тәуелсіздік идеясы суретшілерге жаңа серпін берді, шығармаларына романтикалық рух дарытты. Сол себепті де егемендік алған жылдардан бергі қазақ бейнелеу өнерінің мақсат-мұраты, тынысы мен өрнек-айшықтары, орындалу техникасы мен атмосфералық көңіл-күйі де жаңаша болып қалыптасты. Осылайша, қазақтың ұлттық кескіндемесі әлемдік көркем мәдениеттің ұлттық дәстүрлері мен әдістерінің бірегей синтезі болып табылады, ол дамуын жалғастырып, әлемдік көркем мұра мен жалпы мәдениетке маңызды үлес қосады.

Ал енді мүсін өнеріндегі романтизм көріністерінің ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, «Романтизм – бұл біздің заманымыздың адамдарын бейнелеу» деп Стендаль айтқандай, өз дәуіріндегі қоғамның өзекті мәселелерін көтере алған тұлғалардың көркемдік бейнесін өте өткір драматизммен, жоғары эмоцияда және аса күшті құштарлықта бейнелеу арқылы көрініс табады. Мүсін өнеріндегі романтизм де осындай кереғарлық заңдылығына негізделі отырып, екпіндеп алдыға қарай ұмтылған композициялық құрылым кейіпкердің ішкі жан дүниесі мен эмоционалдық жағдай арқылы тарқатылады. Мүсін өнеріндегі романтизм әдетте тарихи кейіпкерлер мен ұлттық маңыздылығы жоғары сюжеттерге негізделеді. Осылайшы бүгінгі күннің ең маңызды деген оқиғаларын ширықтыра шегіне жеткізе бейнелеу арқылы оны ертеңгі күннің тарихына айналдырады.

Мүсін өнеріндегі романтизмнің негізін қалаушылардың бірі тегі француз мүсінші «Марсельеза» туындысының авторы Франсуа Рюд. Оның шығармашылығында романтизм екпінді әрі қарқынды композициялық құрылыммен, әсерлі эмоционалдық жағдаймен және кейіпкерлердің іс-әрекеттерінің барынша жанды әрі экспрессивті шешім табуымен ерекшеленетін. Романтизм үшін аса маңызды саналатын аллегориялық бейнелер де оның шығармашылығында басты кейіпкердің бейнесі арқылы мейлінше көркем ашылған болатын.

Қазақ мүсін өнерінде өз шығармашылығы арқылы романтизмнің озық үлгісін көрсеткен мүсіншілердің бірі – Төлеген Сәбитұлы Досмағамбетов болды. Оның шығармашылығынан халыққа жол тартқан туындылары негізінен романтизмнің сарынымен айқын көрініс алады. Оны біз Алматы-1 вокзалының алдындағы «Әліби Жангелдиннің», Алматы қаласындағы оқушылар сарайының бақшасындағы «Ғани Мұратбаевтың», Қ.Сәтбаев атындағы политехникалық университеттің алдына орнатылған «Қаныш Сәтбаевтың, Талдықорған қаласындағы «Ілияс Жансүгіровтың», Көкшетау қаласындағы облыстық театр алдына орнатылған «Ақан сері» мен «Біржан салдың» және орталық алаңдағы Шоқан Уәлихановтың толық тұлғалық мүсіндерінің қайсыбірін алып қарасақта баппіқарымыз анық. Осы аталған туындылардың әрбіріне кейіпкер бейнесін романтизмге тән детальдарды

экспрессияда бере отырып оның ішкі жан дүниесі мен эмоционалдық жағдайын тарқату әдісі тән. Сонымен қатар толық тұлғалық мүсінде кейіпкер образын ашуда мүсінші әдеби поэтизациялауды және аллегорияны да пайдаланып, туынды мазмұнын одан бетер аша түседі. Монументалды мүсіндік туындыларда Т.Досмағамбетов детальға барынша мән бергенімен олар ешқашан мүсіннің силуэттік тұрғыда тұтас қабылдануына кедергі жасаған емес.

Романтизмнің айқын белгілерін «Шоқан Уәлихановтың», «Әліби Жангелдиннің», «Қаныш Сәтбаевтың» басын сәл төмен қарай еңкейтіп қабағын түйіңкіреп ойға шомқан күйі алдыға қарай адымдаған қозғалысынан байқаймыз. Ішкі жағдайдың толғанысы мен ой үстіндегі көңіл күйді автор «Шоқан Уәлиханов» мүсінде алдыңғы түмелері ағытылған мундирінің қайрылған жағасы мен етегі, мойнына таққан шарфының желбіреуі арқылы шешсе, «Әліби Жангелдин» мен «Ғани Мұратбаев» мүсіндерінде ол ауыр массалы дене тұрқын кубистік сом пішіндірге сыйдыра отырып, алдыңғы аяғын алдыға қарай адымдатқан күйі ұсталған салтанатты қаһармандық бейнесі арқылы ашқан. Қаныш Сәтбаев пен Ілияс Жансүгіров мүсіндерінде мүсіндік пішін силуэте өте әсерлі шешіліп, кейіпкердің ішкі жан-дүниесін арқасына желбегей жамылған польтосы мен костюмінің алдынан соққан желге желбірей түскен әрекеті арқылы айқындалған. Желбегей жамылған сырт киімнің бұлай экспрессивті желбіреуі арқылы мүсінші кейіпкер тағдырының қиын әрі драмалық тұстарын әсірелейтін романтизмнің белгілеріне жүгінеді.

Ал Көкшетау қаласындағы облыстық театрдың алдында орнатылған «Ақан сері «мен «Біржан сал» мүсіндері де осындай сипатта. Лирик ақын Ақан образын Төлеген Сәбитұлы кезекті шығармасын шығарар алдындағы толғаныс үстінде сомдаған Композиция күрделі ракурста латын S әріпінің пішінінде шешіліп, кереғарлыққа құрылған. Музыкалық шығармадағы драматизм ақын үстіндегі шапанының желбіреуі мен кейіпкердің алысқа көз тастауы арқылы тарқатылады. Осы жердегі композицияны толықтыратын келесі мүсін Біржан салға арналып, оның мағыналық және композициялық құрылымы кейіпкер өмірінің драмалық тұсын тарқатуға бағытталған. Автор Біржан сал өміріндегі қиындықтарды, өмірінің тарғедияға толы тұстарын мүсіндік композицияда әдеби баяндау тілі мен символикалық белгілер арқылы сомдаған. Ағаш қазыққа қолы қайрылып арқанмен кеуде тұсынан бастап маталған әншінің бейнесінен өз заманындағы күрескер бенесін танимыз. Сол арқылы мүсінші оның қаһармандық сипатын айқындайды. Оның алдында шанағынан екі бөлініп сынған домбыраның жатуы арқылы мүсін композициясындағы драматизм одан бетер арта түскендей әсер қалдырады. Романтизмнің осындай поэтикалық сарында шешілген көлемді туындыларының бірі көп фигуралы композицияға негізделіп күрделі шешім тапқан «Ақан сері-Құлагер» композициясы.

Бурабайға барар жолдағы жазық алаңқайға орнатылған бұл мүсін композициялық құрылымы жағынан күрделі, көп тұлғалы туынды. Мүсін құрамы тұлпарға жас ерекшелігіне қарамай жеңіл мініп, домбырасын жүйіткіткен ақын Ақаннан, оның атақты қағанаты, бір мың үш жүз атты артқа салып, үш жүз атты Сағынайдың асында

басып озып, бүкіл жұртты таң қалдырған Құлагерден, құмай тазы Базаралыдан, бүркіті Қараторғайдан тұрады. Мүсінді қай жағынан алып қарасақ та ондағы қозғалыс күшті. Тұлпар, тазы, бүркіт бейнелерімен Ақанның серілігі ашылып, толыға түскен.

Көлденеңінен созыла түскен тұлпардың шабысы өте сұлу. Оның денесі алға қарай созыла түскендіктен бұлшықеттері тартылып, қозғалыс күшінен жиырылып нығыздалған. Бұл қозғалыс аттың аяқтары мен құйрық жалынан өз жалғасын табады. Осы қозғалысты оның алға қарай тартыла созылған мойны мен басы айқындай түседі. Бас сүйегінің еттері, әсіресе ауыз қуысы алдынан қарсы соққан екпінді ауаға үрленіп, тамырлары білеуленіп көрініп тұр. Ерен шабыстан танауы делбиіп, көз шарасы үлкейіп кеткен. Ал, едірейе қалған құлақтары желден ыға түскен.

Ақан Сері Көкшенің ұлы перзенті. Қазақ поэзиясы мен өнерінен белгілі ол өз дәуірінің дүл-дүл ақыны мен сазгері болған. Ақан образы сұлулықтың, мәңгі жастықтың символы. Ақанды есіне түсіріп, аузына алғандардың сөзіне қарағанда кәрілік оның сырт пішінін ғана емес, жалпы сыртқы тұлғасымен қоса миын да жаулап ала алмаған көрінеді. Ол қиын-қыстау заманда бабалар өнері мен серілікті жалғастырып, өмірдің мәнін содан іздеген. Әдебиетте болсын, бейнелеу өнерінде болсын Ақан образы осылай қалыптасты. Төлеген Досмағамбетовте Көкшетау қаласында орнатқан Ақан мүсінін осылай сомдады. Ақан бейнесі мүсінші шығармашылығындағы көп қозғалған тақырыптардың бірі. Көкшетау қаласындағы Ақанның толық тұлғалық мүсіні трагедиялық сипатта. Ол мәңгі тартыс үсінде. Өлім мен өмір, қуаныш пен қайғы, сұлулық пен сиықсыздық арасындағы күрес. Әдебиетте «Тарихи тақырыпқа арналған прозадағы көркем шындықты тірілтудің басты құралы ретінде қаламгерлер айтулы тарихи тұлғалардың, хан-батырлардың, би-шешендердің халық жадындағы образдарына жиі жүгінеді, сол арқылы олардың ауызекі сөйлеу машығын, баяндау тәсілдерін жиі пайдаланады.» – екен (Жанұзакова және т.б. 2024:179). Иә, шынында да шешендік өнер қазақ әдебиетінде, әсіресе тарихи шығармаларда көрермендерді автор жеткізген шындықтың маңыздылығына сендіруге көмектесті. Ал бұл әдіс бейнелеу өнерінде тарихи образдардың әсерлі іс-қимылы, бет-бейнесіндегі ым-ишарасы арқылы жеткізумен орын алмастырады. Мұндай «ым-ишаралар» мен экспрессивтілік тарихи оқиғалардың атмосферасын құруға және аудиторияны қызықтыруға көмектесті.

Мүсінші шығармашылығындағы өзекті, комақты да құнды жұмыстарының бірі – Ақан Сері-Құлагер мүсіндік топтамасы. Мүсінші Құлагер образын жасауда қазақ әдебиеті мен мәдениетінің бетке ұстар тұлғалары – Мағжан, Ілияс, Сәкен, еңбектеріне сүйенбеуі мүмкін емес. Әсіресе Ілияс Жансүгіровтің суреттеуі ерекше. Ал мына бір «Салпыйтып саптыаяқтай төменгі ернін», – деген теңеулер Құлагердің екшелеп айтатын ерекше белгілерінің бірі. Шебер бұны да өз назарынан тыс қалдырмайды. Мүсіндегі Құлагердің бүкіл сұлу сипатында мін болмаса да көзге танадай болып түсетіні де дәл осы ерні. Құлагердің екпінді қозғалысын Ақан Серінің жартылай жүресінен отырған кейпі тежейді және тұлпар бойындағы жеңілдікті баса түседі. Мүсінші бұл арқылы композицияны

бір тұғырға орнықтырады. Сонымен қатар ақын қолындағы домбыраның белсенді әрекет үстінде болуын демей түседі.

Алайда, аталған екі пішін де тұтас. Адам мен жылқы бір-бірінен ажыратылмай бір шеңберде алға қарай ұмтылған әрекет үстінде. Яғни, бұл адамның табиғатпен тікелей байланысты екенін нақтылай түседі. Оның үстіне мүсіндік топтама кеңістікке бай алаңқайда орналасқан. Осы орайда, мүсіншіні адам мен табиғат тақырыбы ерекше қызықтырғаны байқалады. Бұған адам мен тұлпардың бір композициялық шеңберде орналасуының өзі дәлел.

Мүсіндік топтаманың оң жақ қапталы құмай тазы Базаралының бейнесімен байытылған. Деректерде бұл тазыны Ақан Сайрат деген төреден алған деген мәліметтер кезігеді. Ол бір жылда тоғыз қасқырға дейін алғанға ұқсайды. Тазының жүгірісі Құлагердің шабысымен үндестік тауып бір ырғақта жасалынған. Оның қозғалысынан жеңілдік сезіледі. Бірақ адам мен тұлпардың алып денесі олардан әлдеқайда төменде орналасқан бұл жеңілдікті басып, орнықтырып тұр. Топтаманың аталмыш қапталында денелер бірінен соң бірі кезектестіріліп баспалдақ тәрізді орналастырылған. Яғни, пастамент, ит, жылқы, содан кейін барып ең жоғарғысында адам. Бұдан адам деңгейінің тірі тіршілік атаулыдан жоғары сатыда екенін ұғамыз.

Мүсін келесі сол жақ қапталынан, композициялық құрылымында силуэтті түрде жақсы шешілген. Адамның қозғалысымен оның шапанының желбіреген етегі және құс бейнесі бір-бірімен астасып жатыр. Бұл Көкторғай деген бүркіт Ақанның Зілғараның баласы Әділбек батырдан алған сыбағасы болатын. Халық аузында бүркіт бір жылда алпыс түлкі алған деген сөздер бар. Деседе, мүсіндік топтамадан бүркітті емес, одан көлемі жағынан әлдеқайда кіші қырғи құсты көреміз. Құс пен адамның портретінде драма мен үрейдің табы жатыр. Ақынның домбыра ұстаған қолдары арқылы бұл үрейлі күй бір нүктеге тұйықталса, желбіреген шапанының етегі оны дамытып, тарқата түседі.

Мүсінші ақынның үстіндегі киімін жалпылама бедерлеп, акцентті тек саптама етігі мен шапанына ғана берген. Саптама етігі арқылы ел ағасы жасынан асқан ақынның көңілінің әлі жас екенін, серілікті серік еткендігін аңғаруға болады. Ал, алуан толқынға түсіп желбіреген шапаны оның өмірінің қуаныш пен қайғыға толы қым-қиғаштығын астарлап жеткізеді. Басындағы ауыр салмақтағы, барынша қарапайым пішілген бөркі Ақан басына бұйырған ауыр өмірден хабар берсе, оның қарапайымдылығы ақсүйек тұқымынан шыққан Ақанның өмір бойы қара халық арасында өмір сүргендігін білдіреді. Мүсін бойындағы барлық белсенді қозғалыс адам портретіне жиналып, домбырада тұйықталады және де домбыра осы қозғалыстың демеуші күші болып табылады.

Композицияға тұғыр, тіреу қызметін шөп бейнесінде бедерленген көлемді, айналмалы рельефті плинт атқарып тұр. Оның қозғалысы жоғарыда баяндалған жылқының әрекетіне қарама-қарсы бағытта сомдалған. Бұл әдіс топтамада белсенді әрекеттегі денелердің шабыстары мен қимылдарын күшейте түседі. Мүсіннің өн бойында өтпелі ауа тесіктері көп. Ол біріншіден, жұмыстың тұтастай

массасын жеңілдетсе, екіншіден, оның әрбір бөлшегін айқындап көрсетеді. Бұл ауа ойықтары тұлпарға ауада шауып бара жатқандай, тіпті, ұшып бара жатқандай әсер қалдырады. Ал, пастамент қызметін ұзынша келген, көлемі тіктөртбұрышты, бір жағы қиғашталған, көлемді, қарапайым пішінді тұғыр атқарады. Ол композициясы динамика мен қозғалысқа толы мүсіндік топтаманы жан-жағынан жинақтайды. Сонымен қатар пішінінің қаталдығы жағынан мүсін композициясын ашып, топтаманың композициялық динамикасы мен пішіндік қозғалысын дамытады.

Т.Досмағамбетов бұл мүсіндік топтамасында дәстүрлі парадтық көріністерден бас тартып, композицияны еркін құруға көшеді. Алдына қойған негізгі мақсаты - Ақан образының тек серілік қырын ашу болып табылады. Сонымен бірге еркіндікті, бостандықты бейнелеуге талпынады. Мүсінші оны қозғалыс, пішін, композиция, образ арқылы ашуды негіздейді. Нәтижесінде, ел жұртқа өзінің дархан даралығымен белгілі болған-Сері Ақан образын ашуға негізделген, көлемді мүсіндік топтама, автор мен ақынның туған жерінің төрінен орын алады. Туған жер қашанда туған баласын шеттеткен емес. Әсіресе топтан озып, барша жұрттың жағдайын ойлаған ұлдарын тағдыр тепкісіне талай салса да тарих бетінен, абырой-даңқтың биігінен түсірген емес.

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары мүсін өнерінде романтизмді өз шығармашылығында дамытқан мүсіншілердің қатарында Марат Әйнеков пен Өмірзақ Шанов болды. Марат Әйнековтың Желтоқсан көшесінің Қ.Сәтбаев көшесімен түйіскен жерінде орналасқан «Желтоқсан құрбандарына» арналған ескерткішінен де осы романтизмнің белгілерін айқын көреміз. Қоғамдық саяси жағдайға қарсы шыққан қазақ жастарының ерлігі мен рухын өскелең ұрпақтың жадында мәңгі қалдыру мақсатында орнатылған ескерткіш аллегориялық бейнелер мен пафосты салтанаттылыққа толы. Орталық негізгі фигура әйел адам бейнесінде шешіліп, жазықсыз жапа шеккен қазақ жастарының, олардың бейкүнә жандары мен қаһармандық ерліктерінің бейнесі іспеттес. Ал көгершіндер еркіндікке ұмтылған жастардың жанының символы және бейбітшіліктің белгісі ретінде тарқатылады. Ескерткіштегі кейіпкер киімінің өн бойындағы өткір сызықтар шашында және көгершіндердің қанаттарында бірізді қайталанып, желтоқсан оқиғасының ызғарлы қасіретімен ассоциацияланады. Ескерткіштің артқы жағындағы бедерлі мүсіннің сюжеттік қатарында 1986 жылғы орталық алаңда болған қайғылы оқиғадан үзінділер беріліп, олар кино лента секілді таспалы композицияда шешім тапқан. Мүсіндік композицияның артында ортасынан қақ айрылған символикалық мәні зор стелла орналасқан. Бұлда өзінің мән мағынасында осы желтоқсан оқиғасынан кейін Кеңес Үкіметінен бөлініп өз тәуелсіздігін алған еліміздің еркіндігінің белгісі іспеттес. Осындай символикалық белгілер мен аллегориялық бейнелер негізінде құрылған композиция егемендік жылдарындағы қазақ мүсін өнеріндегі романтизмнің өзіндік ерекшелігін қалыптастырды десек болады.

Станокті мүсін өнеріндегі романтизмді өз шығармашылығында дамытқан мүсіншілердің бірі Өмірзақ Шанов болды. Оның қондырғылы мүсін өнерінде

орындалған туындыларының басым бөлігіне психологиялық портреттер мен әбеди баяндау тіліне ие композициялар тән. Автор өз шығармашылығында станокті мүсіндерді орындауда миниатюралық әдісті пайдалана отырып гротескке де басымдық береді. Оның портреттік туындыларында сыртқы физикалық ұқсастықтан гөрі оның көркем шығармада суреттелген портретін айқындау үшін кейіпкердің эмоционалдық және психологиялық жағдайы мен көңіл күйін бет-әлпетті мейлінше әжуалау арқылы жүзеге асады. Тақырыптық туындыларында композицияны барынша ширықтыра отырып күрделі ракурстарда символикалық пішіндерге ендіре отырып мүсіндеу тән.

Қазақ мүсін өнеріндегі романтизм, жоғарыда айтылғандай, суретшілердің шығармашылық бағыты мен қолтаңбалық ерекшеліктері арқылы дамып, халықтың мәдениетін сақтап, оны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуге ұмтылады. Бұл үрдіс белгілі бір уақыттың шегінде болғанымен, оның көрінісі жалпы ұлттық рухты жаңғыртуға негізделген. Мүсін өнеріндегі романтизмді зерттеу, оның тарихи дамуымен және белгілі бір кезеңдердегі шығармашылық бағыттармен байланыстырыла отырып, ұлттық құндылықтарға деген терең сүйіспеншілікті, сондай-ақ қазақтың тарихи және мәдени мұрасын бейнелеуді мақсат етеді. Мүсіншілер қазақтың бай мәдениетіне, ата-бабалардан қалған мұраға ерекше назар аударып, фольклор мен дәстүрге сүйене отырып, өнердің жаңа түрлерін жасап шығарған.

Ал ұлттық романтизм, әсіресе қазақ кескіндемесінде, фольклорға және дәстүрлі өнерге негізделген. Академиялық доктрина мен салон өнерінен ауытқып, суретшілер халықтың мәдениетін сақтап, оны жаңа формада ұсынуға тырысады. Бұл өнердің түрлері мен бағыттары арасындағы ұқсастық, әсіресе халықтың мұрасын жаңғыртуда көрініс табады. Мүсін өнеріндегі романтизм мен кескіндемедегі ұлттық романтизмнің арасында, қазақ халқының мәдениеті мен тарихына деген сүйіспеншілікті, ұлттық өнерді жаңғырту мақсатындағы біртұтас шығармашылық бағыттар қалыптасқанын көруге болады. «Қазіргі қазақ кескіндемесіндегі ұлттық романтизм белгілі бір дәрежеде алдыңғы бөлімдерде зерттелген қаһармандық жадымен тең түсуде. Бұл бағыттың өкілдері академиялық доктринадан, салоннан кетуге тырысады. Олар басты назарды халықтың дәстүрлі өнер түрлерін қайта жаңғыртып, фольклорға сүйене отырып, ұлттық стилді қалыптастыруға бағыттайды» (Культурная память как духовный ресурс национальной идеи «Мәңгілік ел» в современном изобразительном искусстве и архитектуре Казахстана., 2022:223 бет.) Иә шынменде, ұлттық романтизм өкілдері – қазақи мәдениет пен туған жерге деген сүйіспеншіліктерін, сондай-ақ ата-баба мұрасы мен қазақ елінің бай мәдени және тарихи мұрасын сақтауға және оны келешек ұрпаққа жеткізуге деген қызығушылықтарын фольклор мен салт-дәстүрге жүгіну арқылы көрсетеді.

Қазіргі таңда романтизм бағытында еңбек етіп келе жатқан суретшілердің бірі – Ж. Қайрамбаев. Оның шығармашылығы жұмбаққа, эмоционалды және сонымен бірге терең философияға толы. Суретші басты тақырып ретінде адамды ала отырып, оның әлеммен, табиғатпен, аспанмен және жермен өзара байланысын зерттейді.

Қылқалам шебері адамзаттың эмоцияларын, сезімдерін, құмарлықтары мен оны қоршап тұрған ортаны қабылдауды бейнелейтін ерекше көріністерді кенеп бетіне түсіреді. Шығармалары көрерменнің ішкі жан дүниесін қозғайтын терең руханиятқа толы. Ж. Қайрамбаевтың шығармашылығы адам жанының жаңа қырларын ашуға, оның құпиялары мен тереңдігін түсінуге үйренуге ұмтылатын романтизм идеяларын бейнелейді. Оның суреттері эмоциялар мен түйсіктің маңыздылығын, олардың жоғары құндылықтар мен философиялық идеяларды жеткізу қабілетін көрсетеді. Суретшінің ұлттық романтизм бағытында жасаған еңбектерінде терең метафоралық сипат бар. Себебі оның композицияларында нақты пейзаждардың көрінісі ғана емес, сонымен қатар табиғатты түсіну мен қабылдауды жоғары деңгейге көтеретін ғаламның және рухани әлемнің символдық көрінісі бар. Суретшінің шығармашылығы философия, дін мен өнердің тоғысуының бірегей үлгісі болып табылады. Сонымен қатар оның туындылары табиғат пен адамның ғарышпен және жоғары күштермен өзара байланысының символы болып табылады.

Көрермен көңілінен ерекше орын алған «Абай», «Яссауи», «Райымбек», «Кенесары», «Жамбыл», «Жалаири» сынды еңбектерінің әрқайсысында Ж. Қайрамбаев өз ұлтының тарихына бет бұрып, оны эмоционалды, жарқын бейнелеу формаларына айналдырады. Сонымен бірге ол өткеннің шынайы дәлдігін қайталауға тырыспайды, бірақ өз жұмысын символдық және философиялық терең мағынамен толтырады. Оның картиналарында адамдар, табиғат пен мәдениет біртұтас тұтастыққа біріктіріліп, қазақ халқының даналығы мен ұлылығын бейнелейтін әлемнің үйлесімді бейнесін жасайды.

Аталмыш бағытта өз шығармашылығын жасап келе жатқан келесі суретші – Әділғали Баяндин. Ол Ақтөбе қаласының тумасы, қазіргі таңда өз шығармашылығын елордамызда жалғастыруда. Суретшінің қазақи иіс айқын сезілетін картиналары өзінің ерекше бояу үйлесімімен таң қалдырады. Кенеп бетінде ерекше атмосфераны құру және көңіл-күйді жеткізу үшін түстерді шебер үйлестіре біледі. Ә.Баяндин жиі жылы, қанық реңктерді пайдалануы оның композицияларына жайлылық пен жылулық сезімін ұялатады.

Оның шығармашылығының ең басты ерекшелігі – кенеп бетінде ерекше әлемді туындата алауында. «Атамекен», «Кездесу», «Түркілер», «Астана», «Қыран», «Серуен», «Ана бақыты» атты туындыларында өылқалам шебері энергия мен күш-қуатты жеткізу үшін ашық, қанық түстерді, ал тыныштық пен нәзіктік сезімін беру үшін жұмсақ, пастелді реңктерді қолданады. Баяндин көрерменнің назарын аудару және шығармаларына ерекше тереңдік пен мәнерлілік қосу үшін контрасттармен шебер ойнайды. Нәтижесінде, Әділғали Баяндиннің суреттеріне қарағанда, көрермен өзін жайлы түстер мен таныс реңктермен қоршалған қауіпсіз әлемде тұрғандай сезінеді. Сондай-ақ оның кенептері көрерменді бір сәтке естеліктер әлеміне жетелегендей әсерге бөлейді. Суретшінің көпшілік туындыларына тән қасиет – адамның бет-әлпетін анық бейнелемейді. Дене тұрқында тек сұлбалап көрсетеді.

«Баяндин кенептері сонау уақыт өткелдері арқылы көрінген сағымға ұқсайды. Жақын түстердің бір-біріне көшуі байқалмайтын, кеңістік шекарасы тек кейде ғана түсті қалыңдатып жағу арқылы білінетін, жұмсақ жазылған дала мен шатқалдарының пейзаждық көрінісі оның кескіндемелік техниканы шебер меңгергенін көрсетеді. Қылқаламының жұмсақ әрі байсалды жағысы арқылы ол өзінің «тып-тыныш» табиғат көріністеріне қоршаған орта тіршілігінің біркелкі сарынын бұзатын адамдар мен жануарлар бейнесін енгізеді. Олар кеңістік пен уақытта бізден алыстап, тұманға сіңіп, тіршіліктің қайта қайталанатын шексіздігінің иллюзиясын жасай отырып, мәңгілік әсерін жеткізеді. Адам өміріндегі құндылықтардың, оның іс-әрекеті мен ұмтылысының таразысы секілді. Уақыт пен мәңгілік Баяндин кенептерінде көзге көрінерліктей болмаса да автордың ұстанымдарына айтарлықтай әсер етуші ең басты қозғаушы бейне ретінде көрінеді.» (Суретші Әділғали Баяндин жазған 7 картина., 2020). Бұл Баяндиннің туындыларын жаңа қырынан көруге мәжбүр ететін кенептің керемет сипаттамасы. Ә.Баяндиннің «Абыз», «Қобызшы», «Көш», «Шәмші Қалдаяқов» атты туындылары суретші шығармашылығының тереңдігін және табиғаттың сұлулығын ғана емес, оның адамға эмоционалды әсерін де жеткізе білуімен ерекше. Осылайша кескіндеме өнері көз алдымызда бізді мәңгілік әлемге апарып, құндылықтарымыз бен ұмтылыстарымызды бейнелейтін өмірдің шексіздігі елесін жасай алады.

Өз шығармашылығына қастерлі жылқы малын арқау еткен суретшілердің бірі – Нұрлыбаев Жеңіс Кәкенұлы. Жылқы тақырыбы қазақ өнері үшін қазіргі таңда аса маңызды әрі ауқымды тақырып. Себебі қайсы бір тарихи кезеңді қарасақта қазақ халқының өмірі мен тіршілігі жылқымен аса байланысты. Жылқы малы тектіліктің, еркіндіктің, бостандықтың символы және төрт түліктің төресі болып табылады. Суретшінің өзінің айтуынша ол жылқыны өзге суретшілер сынды адамның тақымының астында бейнелеген жоқ, керісінше туындысының басты кейіпкеріне айналдырып, жылқыны адам деңгейіне көтерген. Осы жылқылар тақырыбына арналған туындылар топтамасын суретші сәйгүлік семантикасы деп атайды. Туындыларды қылқалам шебері түрлі жазу техникаларымен көркемдей түседі. Оның ішінде Жұмақын Қайрамбаевтың қолтаңбасына тән ағызып жазу тәсіліне де көбірек жүгінеді. Суретшінің осы жылқыға арналған «Оралхан Бөкейді оқығанда», «Жасырынбақ», «Бұла мен бұлдырық», «Керме үзген», «Айнакөл», «Арбау өлең», «Кие» және т.б. көптеген туындыларын атап өтуге болады.

Барлық композицияларында жылқыны тек адамның досы, сырласы, саналы тіршілік иесі ретінде сомдайды. Сонымен қатар Ж.Кәкенұлының туындыларында адам жануармен, табиғатпен тығыз байланысты. Суретшінің колориты өте салмақты. Бояулар палитрасында қоңыр-қызылқай, көкшіл, ақ-сары және жасыл түстердің өзара үйлесімін жиі кездестіреміз. Туындыларға қарап отырып автордың кенеп бетіне жаққан әр бір жағысынан, әр бір штрихынан жаны рахаттанып, ләззат алатындығын анық байқалады. Композициядағы көріністен адамзаттың, жылпы тіршіліктің сыртқы кейпінен гөрі, ішкі әлемнің ой-толғаныстарына толы екенін аңғарамыз.

Қазіргі таңда романтизм бағытында еңбек етіп кел жатқан Қазақбай Әжібекұлы – талантты суретші ғана емес, сонымен қатар ұлттық тарих пен мәдениеттің нағыз қорғаушысы. Оның туындылары терең мағына мен тарихи құндылықтарға толы. Суретші туындыларын өз еліне және оның тарихына деген сүйіспеншілікпен және құрметпен жасайды және шығармашылығы біздің шығу тегімізді мақтан тұтуға, дәстүрлеріміз бен құндылықтарымызды құрметтеуге мүмкіндік береді.

Суретшінің «Алаш Орда» атты туындысы қазақ халқының тарихы мен мәдениетіне терең енген. Қылқалам шебері ұлттың ұлылығы мен күшін өз жері үшін кез келген құрбандыққа баруға дайын алашордалық батырлардың бейнелері арқылы жеткізеді. Ренессансқа тұспалдау мен сызықтық перспективаны қолдану осы тұлғалардың тектілігі мен ұлылығының әсерін күшейтуге көмектеседі.

Жалпы композиция плакаттық сипатқа ие болып, коллаждандыру әдісіне жүгіну арқылы шешім табу арқылы қызықты визуалды әсер қалдырады. Түс схемасы мен контрасттар көрерменнің назарын аударады және эмоционалды шиеленіс пен оқиғалардың динамикасын жеткізуге әсерін тигізуде. Бұл өнер туындысы қазақ халқының тарихи өткенін көрсетіп қана қоймай, оның рухы мен батырлығын да бейнелейді, Суретші көрерменді шабыттандыратын және рухын көтеретін күшті және әсерлі туынды жасай алды деп толық айта аламыз. Шығармада суретші Алашордалықтар мен халықтың бейнесі арқылы сол кезеңдегі атмосфераны толық жеткізуге тырысқан. Кенеп бетінде жарқын көрініс тапқан көк түс алаштықтардың бойындағы рухани күш-қуат пен энергияны сезіндіргендей болады. Түстердің алуан түрлілігі де қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрлерінің байлығын көрсетеді. Сонымен қатар, автор Алаш-Орда мұрасын және оның болашақ үшін маңыздылығын жеткізу үшін, осы партия тарихының құпиясы мен ұлылығын сезіну үшін түрлі-түсті контрасттар мен реңктермен ойнайды.

Ал «Әбу Насыр Әл-Фараби» атты туындысында суретші әлемнің екінші ұстазы атанған түрік ойшылы Әл Фараби образы арқылы ғылымның дамуын көрсетеді. Қайта өрлеу кезеңінде ғылым мен білімнің жан-жақты дамуы орын алғандығын білеміз. Әжібеков өз туындысында ғылым мен білімнің дамуын адамзатты ұлықтау арқылы жеткізеді. Бұл туындыны Лоренцо Монако, Андрея Мантенья, Джованни Беллини, Пьетро Перуджино, Колантиноның, аннлтелло де Мессина, Паола Веронезе кескіндемелері және Альбрехт Дюрердің «Әулие Иерониум және арыстан» атты графикалық туындысымен салыстыруға болады. Жалпы әулие Иерониум шіркеу жазушысы, Киелі кітаптың канондық латын мәтінін жасаушы ғұлама болған. Мұнда неге әулие арыстанмен бейнеленген деген сұраққа дереккөздердегі жауап Иерониум мен арыстан туралы аңыз жауап бола алады.

Бұл көркем туынды адамзаттың білім мен ағарту, руханият және адамзат прогресі идеалдарын айқын бейнелейді. Әулие мен арыстан бейнесінің үйлесімі, сондай-ақ әр түрлі дәуірлер мен мәдениеттердің рәміздері мен көркемдік әдістерінің бірігуі туындының терең мағыналық деңгейін ашады. Автор адамның білім мен рухани дамуға ұмтылысын, сондай-ақ оның табиғатпен үйлесімді қарым-қатынасын

суреттей отырып, өнердің әлеуметтік және философиялық маңызын көрсетеді. Шығарма адамзаттың қоршаған әлемді өзгертуге, сұлулық пен үйлесімділік құруға қабілеттілігі туралы терең гуманистік ойды насихаттайды. Адам өзінің шығармашылық әлеуетін табиғаттың қамқоршысы, жаратушысы ретінде пайдалана отырып, қоғам мен қоршаған ортаны жақсартуға деген ұмтылысты бейнелейді. Туындының композициясы адамға әлемдегі ерекше рөл мен миссия берілуін, оның өзін-өзі жетілдіру және даму жолындағы терең мәнін көрсетеді. Осылайша, шығарманың гуманизм идеалдары мен шығармашылықты дамытуға шақыруы бүгінгі күнде де өзекті болып қалады.

4. Зерттеу нәтижесі:

Мүсін мен кескіндемедегі романтизм бағытының өзара байланысы қазақтың мәдениеті мен дәстүрін сақтап, оны заманауи өнер арқылы көрсетуге бағытталған ортақ көзқарас пен шығармашылық үрдістерінде жатыр. Бұл бағыттың дамуы Қазақстанның мәдени тарихымен, халықтың бай мұрасымен тығыз байланысты. Романтизмнің өнердегі көріністері суретшілердің шығармашылығында ұлттық құндылықтарға, фольклорға, дәстүрге деген терең құрметпен анықталады. Мүсін және кескіндеме салаларындағы романтизм өзіне тән ерекшеліктермен дамып, жаңа формада ұлттық мұраны көрсетуге ұмтылды. Мүсін өнерінде романтизмнің даму үрдісі, мүсіншілердің шығармашылық бағыты мен қолтаңбасына негізделі отырып, тарихи ескерткіштерді жаңғырту, халықтың тарихи және мәдени мұрасын бейнелеу мақсатында жүзеге асырылған. Мүсіншілер қазақ халқының бай мәдениеті мен дәстүрлерін өз шығармашылығында терең көрсете отырып, қазіргі заманның талғамына сай жаңа өнер туындыларын дүниеге әкелді.

Кескіндемедегі ұлттық романтизм қазақ мәдениетіндегі қаһармандық жадыны жаңғыртуға бағытталған. Бұл бағыттың өкілдері академиялық салон өнерінен бас тартып, ұлттық стильді қалыптастыруға, халықтың дәстүрлі өнерін қайта жаңғыртуға тырысты. Олар фольклор мен салт-дәстүрге сүйене отырып, қазақтың тарихи мұрасын келешек ұрпаққа жеткізуді көздеді. Заманауи қазақ кескіндемесіндегі романтизмге тән белгілердің бірі – идеализация және эмоционалды қабылдаудың жоғары тереңдігі. Романтизм кескіндемесі мәнерлілігімен және терең символизмімен ерекшеленеді, көбінесе тарихи сюжеттерді, табиғи пейзаждарды және халық өмірінің бейнелерін бейнелейді. Суретшілер романтикалық атмосфераны ашық және қанық түстерді қолдану арқылы, сондай-ақ объектілердің немесе сюжеттің жұмсақ және бұрмаланған формалары арқылы жеткізе алады. Сонымен қатар романтизм бағытының қазақ кескіндемесінде жиі қолданылатын тақырыптардың бірі – табиғат. Суретшілер табиғаттың сұлулығы мен күшін, сондай-ақ адамның онымен байланысын көркем пейзаждар, жарық пен көлеңке сиқыры, мистикалық және фантастикалық бейнелер сияқты романтикалық элементтерді пайдалану арқылы жеткізе алады. Осылайша, романтиктер үшін асқақтық олардың дүниетанымы мен шығармашылығының ажырамас бөлігіне айналды. Қылқалам шеберлері жанның, тарихтың және табиғаттың шындырына саяхат жасауға тырысты. Ал мүсін өнері

қазақ қоғамының мәдени және рухани аспектілерін көрсете отырып, эмоциялар мен идеяларды жеткізу үшін үш өлшемді кеңістіктің маңыздылығын атап көрсетеді.

5. Қорытынды

Қорыта келгенде, қазақ бейнелеу өнеріндегі романтизм үрдістерін нақты мындай ғана болды деп сипаттау қиын, себебі ол әр суретшінің өзінің жеке қолтаңбасы мен орындау техникасына байланысты түрліше көрініс тауып отырды. Романтизм дәстүрлерінің даму кезеңдеріне ортақ типологиялық белгілермен ғана жалпылама айта аламыз. Яғни мұндай қылқалам шеберлерінің туындыларынан авторлардың қоғамға деген наразылығын, өмірге деген сыни көзқарастарын, рухани азғындыққа деген іштей қарсылықтарын, азаттыққа ұмтылу идеясын, заман шындығынан аулақ кетуге деген ұмтылысты; арман мен қиялға ерік беру, өткенді дәріптеу арқылы тарихты қайта жаңғырту, соның негізінде фольклорға, тарихқа ден қою, қайғы-уайым, ғажайып жайттарға құштарлық пен әсірелеуге толы лирикалық сарындарды байқаймыз.

Зерттеу көрсеткендей, Қазақстан өнеріндегі романтикалық үрдістер ұлт бірегейлігінің қалыптасуына әсер ете отырып, қазіргі жағдайда да сақталып қана қоймай, дамып келеді. «Көркемөнердегі Романтизм бағыты ұлттық жаңғыру мен өнердегі ойларға сілкініс беретін бағыттардың бірі. Ұлттық өнердің жаңғыруында мәдени мұраны пайдалану, жасампаздығын көрсету қазіргі қоғам мен өнердегі негізгі мәселе.» (Берістен Ж. 2018:25). Сондықтан ұлттық өнерді сақтау және жандандыру мәдени мұраны сақтау мәселесіне ғана емес, сонымен бірге ұлттық бірегейлікті сақтау және ілгерілету құралына айналады. Суретшілер мен мүсіншілер қолданған тақырыптар мен көркемдік құралдардың алуан түрлілігі елдің мәдени мұрасының байлығын және оның әлемдік контекстегі маңыздылығын көрсетеді. Яғни, Қазақстанның қазіргі өнеріндегі романтизм феномені мүсін және кескіндеме арқылы ұлттық идеяны, мәдени мұраны сақтап, оны жаңаша көзқараспен ұсыну мақсатында дамып келеді. Бұл құбылыс өнер саласындағы шығармашылық еркіндік пен жаңа бағыттарды іздеу үрдісін көрсетеді және Қазақстанның қазіргі өнеріндегі ерекше құбылыс ретінде бағаланады.

Әдебиеттер:

1. Батурина О. В. Пейзажная живопись Казахстана. – Алматы: Аркет, 2009. – 259 с.
2. Берістен Ж. Тұран романтизмі стилі – ұлттық өнерді жаңғыртудың өзіндік жолы. Central Asian Journal of Art Studies, т.3, № 3, 2018, <https://cajas.kz/journal/article/view/156>
3. Вакенродер В.-Г. Фантазии об искусстве. – М.: Искусство. 1977. – 68 с.
4. Грачёва С.М. Границы и горизонты реализма в современной петербургской живописи. Актуальные проблемы в теории и истории искусства. Вып.10. Percentile (Arts and Humanities: Visual Arts and Performing Arts) – 64, Quartile – Q1. СПб.: НП-Принт, 2020: 535-545. <http://dx.doi.org/10.18688/aa200-3-47>
5. Давыдова О.С. Динамика изучения символизма: российский опыт в контексте европейской традиции // Актуальные проблемы теории и истории искусства. сб.науч.статей. Вып.11. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2021. – С.743-756. // Actual Problems of Theory and History of Art. CiteScore 0,19, Quartiles Q 1. <http://dx.doi.org/10.18688/aa2111-07-60>
6. Жанұзақова Қ.Т. Қазақ әдебиетіндегі романтизм құбылысы және оның ұлттық ерекшеліктері Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) Cilt: 2- Sayı: 1- Haziran 2018. ISSN: 2587-1331. 10-бет.

7. Жанұзакова Қ.Т., Ахетова М.Қ., Байбатшаева Ж. Қазақ прозасындағы шешендік сөз үлгілері. Торайғыров университетінің Хабаршысы. Филологиялық серия. № 2. 2024. – 178 б.. ISSN 2710-3528
8. Культурная память как духовный ресурс национальной идеи «Мангилік Ел в современном изобразительном искусстве и архитектуре Казахстана. – Алматы: Service Press, 2022. – 384 с.
9. «Марсельеза» Франсуа Рюда — главная романтическая скульптура Франции | Скрипка Энгра: об искусстве | Дзен <https://dzen.ru/a/ZPme376E2XPK6eeT>, 7 сентября 2023.
10. Суретші Әділғали Баяндин жазған 7 картина. 18.07.2020. <https://madeniportal.kz/article/5354>
11. Омеляненко М. В. Взаимодействие общего и конкретного в изобразительном искусстве романтизма. Вестник СПбГУКИ № 3 (28) сентябрь 2016
12. Панофский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада. – М.: Азбука-классика, 2006. – 640 с.
13. Sharipova D.S. Mountain landscapes of Kazakhstan in the work of Aubakir Ismailov // *Iskusstvoznanie: teoriya, istoriya, praktika.* №3 (04). 2012. – P. 55-58 // https://uyrgii.ru/sites/default/files/documents/iskusstvoznaniye_dekabr_2012_0304_n.pdf (impakt-faktor 0,017). ISSN 2227-2577. (in Eng.)
14. Шеллинг Ф. В. Философия искусства. – М.: Мысль, 1966. – С. 67-90
15. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика. Том первый. – М.: Искусство, 1983. – 33 с.

References:

1. Baturina O.V. (2009) Landscape painting of Kazakhstan. – Almaty: Areket. – 259 p. (in Russ)
2. Beristen Zh. (2018) The style of Turan romanticism is a kind of way to revive national art. *Central Asian Journal of Art History*, Vol. 3, No. 3, <https://cajas.kz/journal/article/view/156> (in Kaz)
3. Cultural memory as a spiritual resource of the national idea «Mangilik el» in modern fine arts and architecture of Kazakhstan. *Kollektivnaja monografija* (2022). – Almaty: Service Press. – 384 p. (in Russ)
4. Davydova O.S. (2021) Dynamics of the study of symbolism: the Russian experience in the context of the European tradition // *Aktual'nye problemy teorii i istorii iskusstva. sb.nauch.statej.* Vyp.11. – Spb.: Izd-vo SPbGU. – 743-756 p. // *Actual Problems of Theory and History of Art.* CiteScore 0,19, Quartiles Q 1. <http://dx.doi.org/10.18688/aa2111-07-60> (in Russ)
5. Grachjova S.M. (2020) Granicy i gorizonty realizma v sovremennoj peterburgskoj zhivopisi. *Aktual'nye problemy v teorii i istorii iskusstva.* Vyp.10. Percentile (Arts and Humanities: Visual Arts and Performing Arts) – 64, Quartile – Q1. Spb.: NP-Print, 535-545 p. <http://dx.doi.org/10.18688/aa200-3-47> (in Russ)
6. «La Marseillaise» Francois Ryuda — the main romantic sculpture of France | Ingres Violin: about art | Dzen (dzen.ru) 7 sentjabrja, 2023. (in Russ)
7. Omel'janenko M. V. (2016) The interaction of the general and the concrete in the visual art of Romanticism. *Vestnik СПбГУКИ № 3 (28) sentjabr.* (in Russ)
8. Panofskij Je. (2006) Renaissance and «renessances» in the art of the West.. М.: Azbuka-klassika.– 640 p. (in Russ)
9. Seven paintings by artist Adilgali Bayandin. (2020)18.07. <https://madeniportal.kz/article/5354>
10. Sharipova D.S. (2012) Mountain landscapes of Kazakhstan in the work of Aubakir Ismailov // *Iskusstvoznanie: teoriya, istoriya, praktika.* №3(04). – P. 55-58. // https://uyrgii.ru/sites/default/files/documents/iskusstvoznaniye_dekabr_2012_0304_n.pdf (impakt-faktor 0,017). ISSN 2227-2577. (in Eng.)
11. Shelling F. V. (1966) *Philosophy of Art.* – М.: Mysl', 67-90 p. (in Russ)
12. Shlegel F. (1983) *Jestetika. Philosophy. Criticism.* Tom pervyj. – М.: Iskusstvo, 33 p.
13. Vakenroder B.G. (1977) *Fantasies about art* — М.: Iskusstvo. 68 p. (in Russ)
14. Zhanuzakova K.T. (2018) The phenomenon of romanticism in Kazakh literature and its national features. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)* Cilt: 2- Sayı: 1- Haziran . ISSN: 2587-1331. – 10 p. (in Kaz)
15. Zhanuzakova K.T., Ahetova M.K., Bajbatshaeva Zh. (2024) Examples of eloquence in Kazakh prose. *Herald Toraiyrov University. Philological series. № 2.* – 178 p. ISSN 2710-3528. (in Kaz).